

Secció oberta

Factors de progrés i de retard en l'evolució del periodisme.
El cas d'Espanya en un context d'història comparada¹

per Jaume Guillamet i Lloveras
Catedràtic d'Història del Periodisme
de la Universitat Pompeu Fabra, Barcelona

1. Aquest text és la versió catalana de la comunicació presentada a la Conferència 2000 de l'Associació Internacional d'Estudis de la Comunicació Social (IAMCR-AIERI-AIECS) a Singapur, amb el títol «Factors of progress and delay in the evolution of journalism. The case of Spain in a context of comparative history».

Una visió integral de la història del periodisme necessita l'ajut de la història comparada per resoldre els problemes d'interpretació relacionats amb l'evolució periodística i els factors específics de progrés i de retard a cada país. Altrament, seria difícil oferir una explicació clara i raonada de les fortes diferències que hi ha entre les diferents tradicions nacionals d'arreu del món, i també a Europa.

En els segles XVI i XVII, Venècia va ser el centre més important de producció i distribució de notícies manuscrites —com demostra l'origen del nom *gasetta*—, però hi ha altres ciutats relacionades amb els primers periòdics setmanals, com Anvers, Augsburg o París. Depenent de diversos poders estrangers, Itàlia va quedar en un segon lloc amb el nou procés informatiu i cultural sorgit amb el naixement de la premsa periòdica. Amb el temps, els orígens del periodisme s'associaren amb el model i la influència de la *Gazette* de Théophraste Renaudot, durant la monarquia francesa de Lluís XIII, malgrat el fort desenvolupament dels periòdics en les ciutats dels nombrosos estats alemanys. A Espanya, en canvi, la força del centralisme i l'absolutisme tingué efectes oposats. La nova monarquia anglesa, després de la revolta dels nobles i de la Guerra Civil, en el segle XVII, produí a l'avançada una llibertat d'impresma, que donà lloc a nombrosos periòdics polítics de curta vida.

Com explicar l'absència de les ciutats del nord d'Itàlia en els tres primers segles de la premsa? O les fortes diferències entre la premsa anglesa i la francesa durant el segle XVIII? En el mateix segle, a Espanya, com explicar el retard de la premsa en una ciutat comercial i industrialment avançada com Barcelona?

Caldria establir un esquema històric comú per al desenvolupament del periodisme a través del temps. La primera dificultat ve de la diferència entre les cronologies de cada país, perquè la història política no és suficient per a la seva anàlisi i interpretació. Sens dubte, el periodisme està influenciat encara per la història política, ja que la lliure existència de la premsa i de nous mitjans depèn dels principis constitucionals de llibertat d'expressió i informació, encara no reconeguts a molts països. Fins i tot a Europa, aquests principis no han estat àmpliament acceptats fins al 1989, l'any de la caiguda del mur de Berlín.

Un esquema general d'interpretació

Una visió integral de la història del periodisme des dels segles XVII i XVIII s'associa principalment amb la seva evolució a un grup limitat de països: Itàlia, Alemanya, Anglaterra, França i Espanya, en l'ordre de les seves successives aportacions i influències. Els Estats Units s'afegiran a aquest grup als inicis del segle XIX. Hi ha un segon grup més gran que in-

clou la majoria de països desenvolupats i, ja en el segle xx, un tercer grup més ampli que inclou tots els altres.

L'estudi comparat de la història política dóna una via d'interpretació de l'evolució del periodisme —utilitzada, entre altres, per George Weill,² Giuliano Gaeta,³ Pierre Albert⁴ i Anthony Smith⁵—, amb el reconeixement que la llibertat de premsa marca un abans i un després en l'existència del mercat de la informació. Sota l'Antic Règim, la impressió de periòdics estava subjecta al doble control de l'autorització —el privilegi reial— i els continguts —la censura— i el mercat estava condicionat i dominat de manera absoluta i arbitrària pel poder de l'Estat i dels gremis medievals. Amb la caiguda de l'Antic Règim arriba no sols el dret a la lliure expressió de notícies, opinions i creences, sinó també el lliure comerç.

La transició dels règims absoluts als liberals no fou simultània a tots els països europeus. En alguns casos, hi ha diferències temporals importants, però gràcies a la seva forta repercussió en els principals països i a la influència que la Revolució Francesa tingué en altres, es pot establir l'any 1789 com a data simbòlica de la caiguda de l'Antic Règim i d'inici de la llibertat de premsa.

L'any 1609 —el dels primers periòdics setmanals— i el 1789 —l'any de l'inici simbòlic de la llibertat de premsa—, sense tenir una extensió mundial, són les dates inicials de dos períodes diferents en la història del periodisme: els periòdics comencen a existir després de la primera data i poden ser publicats lliurement després de la segona. Amb aquest esquema és possible fer una anàlisi comparativa dels orígens de la premsa en els diferents països europeus i, al mateix temps, dels trets principals de la primera època dels periòdics, dels seus continguts, del públic que els consumia i, fins i tot, de les figures professionals que van desenvolupar.

Prenent França com a punt de referència en l'anàlisi, aquests dos primers desenvolupaments són més clars, perquè la premsa oficial francesa fou la més avançada en els segles xvii i xviii i la revolució també marca clarament la seva desaparició i substitució per una nova premsa lliure, plural i diversa. La comparació entre Espanya i França ofereix una nítida explicació del retard en el desenvolupament de la premsa espanyola, a causa de la similitud de les institucions polítiques de les dues monarquies, malgrat la diversitat de les seves polítiques culturals. Pel que fa a Alemanya i Itàlia, per una banda, i a Anglaterra, per l'altra, l'anàlisi comparativa necessita altres punts de vista.

2. George WEILL (1934), *Le Journal*, París, La Renaissance du Livre. Traduït al castellà (1962) com *El Periódico*, Mèxic, Uteha

3. Giuliano GAETA (1966), *Storia del Giornalismo*, Milà, Francesc Gallardi, 2 v.

4. Pierre ALBERT (1970), *Histoire de la Presse*, París, Presses Universitaires de France. Traduït al castellà (1990) com *Historia de la Prensa*, Madrid, Rialp.

5. Anthony SMITH (1979), *The Newspaper. An International History*, Londres, Thames and Hudson.

Alemanya i Itàlia no van completar la seva unificació política fins a la segona meitat del segle XIX. Durant els segles XVII i XVIII, sembla que les seves estructures geopolítiques hagin tingut efectes oposats en el primer desenvolupament de la premsa. A Itàlia, sota el poder de potències estrangeres i amb el declivi del comerç mediterrani, la limitada primera premsa estigué inspirada pels models francesos i anglesos.⁶ Alemanya, en canvi, ofereix una rica panoràmica de periòdics setmanals, sempre dependents de les autoritats, com era característic de l'Antic Règim, relacionada amb la seva fragmentada estructura política. El gran nombre i el fort desenvolupament dels periòdics alemanys d'aquesta època sovint són oblidats en llibres i estudis sobre els orígens de la premsa —potser per l'absència de periòdics grans i influents—, malgrat dos esdeveniments tan significatius com els primers bisetmanari i trisetmanari i, fins i tot, diari, publicats a Leipzig (1650-1660),⁷ i la primera tesi doctoral en periodisme defensada en la universitat d'aquesta ciutat (1690),⁸ on els principis del periodisme informatiu foren estudiats per primera vegada.

El cas anglès, amb la primera autorització de la impressió sense llicència el 1695, no casaria amb aquest esquema general interpretatiu si no fos per la seva excepcional història política: l'Antic Règim no va caure, sinó que va evolucionar amb suavitat en un procés molt llarg, des de la Guerra Civil del segle XVII, que va barrar el pas a l'absolutisme, fins a principis mateix del segle XXI, amb la reforma tot just en marxa dels elements més obsolets de la Cambra dels Lords.

De totes maneres, el primer liberalisme anglès, anterior a les dues grans revolucions (americana i francesa), no va tenir pas els continguts democràtics d'aquestes, que tingueren un efecte molt profund arreu en el seu temps i obriren nous processos revolucionaris, com la independència de les colònies americanes d'Espanya o les unificacions a Alemanya i Itàlia. Una anàlisi aprofundida i un estudi comparat dels processos polítics i periodístics en el segle XIX podrien confirmar la significació de 1789 —amb la contribució doctrinal de la Declaració dels Drets de l'Home i del Ciutadà— com a simbòlica fi de l'Antic Règim, també en el periodisme. Des d'aquest moment, els factors polítics i institucionals deixen de ser els únics importants en un esquema interpretatiu global del periodisme.

Podríem establir un primer període —*periodisme antic* o *artesà*—, que continua usant la impremta tal com va ser posada a punt per Gutenberg, i els inicis d'un segon període —*periodisme modern* o *liberal*—, ca-

6. G. GAETA (1966), p. 141-172.

7. Jurgen WILKE (1992), «El desenvolupament de la premsa diària a Alemanya durant el segle XVII», *Periodística* [Barcelona], núm. 5, p. 33-46.

8. Tobias PEUCER (1990); (1996), «Sobre els relats periodístics», traducció del llatí al català amb un estudi introductor de Josep Maria Casasús, a *Periodística* [Barcelona], núm. 3, «Sobre los relatos periodísticos», traducció al castellà a *Estudios del Mensaje Periodístico*, Universidad Complutense de Madrid.

racteritzat per l'obertura i el creixement del mercat informatiu, sota els principis del liberalisme polític i econòmic, i les primeres millores de la premsa impressora. El final d'aquest segon període i el començament d'un tercer és més difícil d'establir, a causa de l'absència de nous desenvolupaments tan clars i universals com els anteriors.

Diversos factors no polítics caracteritzen el fort i creixent desenvolupament del periodisme durant el segle XIX: a) la millora de les premses, a causa del creixement dels periòdics, b) la modernització dels camins i els correus, c) l'aparició del telègraf elèctric, d) les xarxes nacionals de ferrocarrils, e) la industrialització, f) el desenvolupament urbà i la concentració de la població a les ciutats i g) l'extensió de la instrucció pública i la reducció dels nivells d'analfabetisme. Són factors del desenvolupament modern que, amb l'adveniment del sufragi universal, produeixen una democratització general de les societats. Aquests canvis només es donen en els països més importants d'Europa i d'Amèrica, però la seva influència arriba fins i tot a altres països autoritaris o políticament menys desenvolupats, on la premsa també comença a tenir un paper.

La proposta de nous períodes es pot argumentar en la consideració del periodisme modern o liberal com un període de transició des del periodisme antic o artesà cap al periodisme contemporani o industrial. No gensmenys, el periodisme modern o liberal és un temps de creixement i multiplicació dels periòdics, gràcies a la llibertat d'impresma i a l'accés de sectors amplis de població a la seva publicació i lectura, com a resultat de l'ampliació de la participació política i del mercat de treball.

Aquesta divisió entre un segon i un tercer període ha de ser més flexible. Podríem emmarcar-la en el darrer quart del segle XIX en els tres principals països de referència —França, Anglaterra i Estats Units— i de manera més genèrica, per a altres països, en el primer terç del segle XX. Aquesta diferència en l'entrada en el tercer període establiria un desequilibri a favor dels països que han encapçalat fins al moment el desenvolupament històric del periodisme.

El primer esglaió del tercer període podria ser l'inici de la producció industrial de periòdics, amb l'aparició de la premsa rotativa i l'augment espectacular de les xifres de difusió. Del màxim de 10.000 exemplars dels primers anys del XIX, els principals periòdics passen a fer-ne 100.000 en els anys 1870 a França, Anglaterra i els Estats Units, per arribar al milió poc menys de tres dècades més tard. Espanya no aconsegueix aquest primer esglaió del periodisme contemporani o industrial fins molt més tard.⁹

Les obres de Weill, Gaeta, Albert i Smith coincideixen a considerar els períodes proposats en aquest esquema. L'italià Gaeta deixa el seu estu-

9. J. TIMOTEO ÁLVAREZ (1918), *Restauración y prensa de masas. Los engranajes de un sistema, 1875-1883*, Pamplona, Eunsas, p. 383-388.

di comparatiu en el moment mateix del primer esglaó del periodisme contemporani o industrial. Weill situa l'arrencada econòmica de la premsa i els inicis de la seva primera edat d'or en la segona meitat del segle XIX.¹⁰ En una escala més àmplia, Albert parla de la industrialització i la democratització de la premsa com un procés que comença en el segle XIX i culmina en el darrer quart, amb el desenvolupament de la premsa popular de milers i milions de còpies.¹¹

Weill i Albert coincideixen també a considerar les condicions que diferencien el tercer període. Són les que Weill presenta, ja el 1934, com a les innovacions del segle XX: l'expansió o conquesta del món per la premsa i els valors morals que aquesta aporta a la societat industrial.¹² Per a Albert, en canvi, l'època daurada de la premsa no és a finals del segle XIX, sinó entre la Primera i la Segona Guerra Mundial. També proposa una idea molt interessant per als estudis comparatius: la *saturació del mercat de la premsa*, esdevingut a França abans que en altres països, en els dies anteriors a la primera gran guerra.¹³ Smith, en la seva història internacional dels periòdics, pren el que ell anomena el *tocsin of Nations* (1776-1815)¹⁴ —des de l'any de la Declaració d'Independència dels Estats Units fins al de la caiguda de l'imperi de Napoleó— com a punt de separació entre els dos primers grans períodes de la premsa antiga en els segles XVII i XVIII («The Occurrences All Together, 1600-1696» i «Serious, Sarcastic, Ludicrous or Otherwise Amusing, 1695-1776») i els dos nous períodes en els segles XIX («La Presse est libre..., 1815-1880») i XX («The Demon of Sensationalism, 1880-1980»).

La divisió en períodes de l'evolució del periodisme dels historiadors francesos,¹⁵ italians i espanyols contrasta amb la tendència d'anglesos i americans a veure la història del periodisme com un únic procés. Pels britànics, els esglaons successius de l'evolució del periodisme són marcats en els anys 1780, 1855 i 1914.¹⁶ L'any 1780 és marcat per un pas important en l'extensió de la llibertat —després que el Parlament hagués obert per fi les portes a la premsa el 1771— i pel seu creixent nivell comercial. L'any 1855, quan és abolit l'impost sobre el timbre dels periòdics, és marcat per la gradual dominació de la premsa per les forces econòmiques sobre les polítiques. El 1914, l'any del començament de la Primera Guerra Mundial, marca el moment del seu darrer impuls d'expansió estructural i de difusió fins a la contracció dels primers anys cinquanta.

10. G. WEILL (1962), p. 173-196.

11. P. ALBERT (1990), p. 69-92.

12. G. WEILL (1962), p. 255-296.

13. P. ALBERT (1990), p. 69-92.

14. «El desvetllar de les nacions», podria ser una traducció lliure, ja que la literal hauria de ser «la campanada» o «la veu d'alarma de les nacions».

15. Cal citar també C. BELLANGER, J. GODECHOT, P. GUIRAL i F. TERROU (1969, 1969, 1970, 1975 i 1976), *Histoire générale de la presse française*, París, Presses Universitaires de France, 5 v.

16. G. BOYCE, J. CURRAN i P. WINGATE (ed.) (1978), *Newspaper History, from the seventeenth century to the present day*, Londres, Constable, p. 79-151.

Pels nord-americans, la primera premsa no és gaire important i les revolucions i guerres tenen efectes positius i no pas negatius, com en altres països.¹⁷ El periodisme nord-americà tindria, segons Michael Schudson, cinc períodes:¹⁸ a) la revolució en el periodisme americà de l'època de l'igualitarisme, amb la *penny press* dels anys trenta del segle XIX, b) explicant històries: el periodisme com a vocació després de 1880, c) històries i informació, dos periodismes en l'última dècada del segle XIX, d) l'objectivitat esdevé ideologia: periodisme després de la Primera Guerra Mundial, i e) objectivitat, gestió de notícies i cultura crítica. Mitchell Stephens,¹⁹ tot assajant una visió global de la història de les notícies, relaciona els períodes amb els suports tecnològics—notícies parlades, notícies escrites, notícies impreses, periòdics, reporterisme de notícies i notícies electròniques—i posa els cinc períodes de Schudson sota el paraigua de l'època del reporterisme de notícies, el periodisme més genuí en els segles XIX i XX.

En un altre intent de distingir la contribució diferent i específica del periodisme informatiu nord-americà, Jean K. Chalaby,²⁰ des del Regne Unit, defensa el periodisme com una invenció angloamericana, en una anàlisi comparada del desenvolupament de la premsa a França, el Regne Unit i els Estats Units, entre els anys trenta del segle XIX i els anys vint del segle XX. Els arguments bàsics aportats per Chalaby, molt audaç en la seva comparació, són: el nombre més alt d'històries de notícies en els periòdics anglesos i americans que en els francesos, la seva millor organització dels serveis de recollida de notícies i la seva contribució de nous gèneres característics de l'expressió periodística com el reportatge i les entrevistes.

Algunes obres de Michael Palmer,²¹ Thomas Ferenczi,²² Christian Delporte²³ o María del Carmen García Nieto²⁴ han avançat anàlisis d'elements de canvi al final del segle XIX. Palmer i Ferenczi posen una especial atenció a la dialèctica entre la importació del model informatiu americà i la resistèn-

17. W. David SLOAN (1989), *American Journalism History. An Annotated Bibliography*, Nova York, Greenwood Press, p. 1-9.

18. Michael SCHUDSON (1978), *Discovering the News*, Nova York, Basis Books.

19. Mitchell STEPHENS (1987), *A History of News. From the Drum to the Satellite*, Nova York, Penguin Books.

20. Jean K. CHALABY (1996), «Journalism as an Anglo-American Invention. A Comparison of the Development of French and Anglo-American Journalism, 1830s-1920s», *European Journal of Communication* [Londres], vol. 11, núm. 3, p. 303-326.

21. Michael PALMER (1983), *Des petits journaux aux grandes agences. Naissance du journalisme moderne, 1863-1914*, París, Aubier.

22. Thomas FERENCZI (1993), *L'invention du journalisme en France. Naissance de la presse moderne a la fin du XIX siècle*, París, Plon.

23. Christian DELPORTE (1995), *Histoire du journalisme et des journalistes en France*, Presses Universitaires de France, París; (1999), *Les journalistes en France, 1880-1950. Naissance et construction d'une profession*, París, Seuil.

24. María del Carmen GARCÍA NIETO (1958), *La prensa diaria de Barcelona de 1895 a 1910* (tesi doctoral), Universitat de Barcelona, p. 129-195; (1975) «La prensa diaria de Barcelona de 1895 a 1910», a *Prensa y sociedad en España (1820-1936)*, Madrid, Edicusa, p. 241-269.

cia de la tradició política i literària de França. Chalaby, però, proposa una dicotomia provocadora i estimulante, tot i les reserves serioses que suscita la seva concepció global d'un periodisme angloamericà. L'anàlisi comparativa entre les velles tradicions europees i la més jove tradició americana és molt important, però també ho són les comparacions entre la premsa anglesa i la continental i entre la premsa anglesa i la nord-americana.

L'emergència continuada de nous mitjans de comunicació —cinema (França, 1898), ràdio (Estats Units, 1920) i televisió (Regne Unit, 1924)—tingueren una influència creixent en el periodisme, tot i que no hi va haver un nou canvi de cicle en la seva evolució històrica fins a la segona meitat del segle xx. Els noticiaris cinematogràfics, com a primera forma de periodisme filmat, tindran una vida curta de no més de cinquanta anys, fins al ple desenvolupament de les notícies de televisió, bé que les franges d'aquests períodes varien segons els països. Les notícies de ràdio tindran un èxit ràpid en els anys vint i trenta, estès àmpliament pel seu rol decisiu durant la Segona Guerra Mundial, però el corpus de principis professionals prové de la cultura del periodisme imprès.

El tercer període del periodisme contemporani o industrial s'estén al llarg d'un segle llarg, des de l'últim quart del segle xix fins a finals del segle xx. El moment clau torna a ser fàcil de precisar: la desaparició de la impremta tradicional de Gutenberg, com Anthony Smith anticipà a *Goodbye Gutenberg*.²⁵ Com cinc segles abans, el canvi electrònic de la impremta marcà un canvi tecnològic amb efectes d'ampli abast.

Els avenços tècnics i industrials han millorat els periòdics, no han pas dut a la seva mort. Gràcies a les millores continuades des de la indústria informàtica fins a la invenció de la Xarxa —amb l'aparició d'Internet en la dècada dels noranta—, sí que podem parlar de la fi d'un llarg cicle històric en les formes de producció de cultura i comunicació, que planteja noves preguntes sobre l'evolució futura del periodisme, més profundes i més decisives que les que s'havien plantejat en el passat amb l'adveniment del cinema, la ràdio i la televisió.

Internet i les tecnologies digitals arriben just després de la profunda crisi estructural del periodisme imprès en els anys vuitanta, quan els mitjans audiovisuals guanyaren definitivament l'hegemonia informativa i comercial.

Factors de progrés i de retard

Aquest esquema general d'interpretació de la història del periodisme ens porta a poder proposar models de comparació, no sols entre les principals tradicions europees i dels Estats Units, sinó també amb les de

25. Anthony SMITH (1983), *Goodbye Gutenberg: La revolució del periodismo electrónico*, Barcelona, Gustavo Gili.

la resta d'Amèrica —la premsa en llengua castellana hi comença amb la independència de les antigues colònies espanyoles en la primera meitat del segle XIX— i amb altres tan singulars com les de Rússia, el Japó, la Xina, Austràlia i l'Índia. També hi podem situar els processos més retardats dels països àrabs, Àfrica i Àsia.

En aquest sentit, es poden elaborar alguns elements d'història comparada com a factors de progrés i de retard comuns a les diferents tradicions. Des del continent europeu, prenent França com a punt de referència, el Regne Unit i els Estats Units sembla que reuneixen factors especials de progrés, que oposadament poden semblar factors de retard a Espanya, mentre que Alemanya i Itàlia presenten combinacions diferents dels mateixos segons els moments.

Heus a continuació algunes propostes inicials de factors de progrés i de retard, com a elements d'anàlisi comparada i de millor comprensió de les diferències entre les principals tradicions periodístiques nacionals:

Factors de progrés

1. Acció dels governs, relacionada amb l'esperit dels temps i la naturalesa dels règims polítics

Exemples:

— Intervencionisme positiu de les autoritats il·lustrades a França i a Alemanya a favor del desenvolupament de la premsa sota l'Antic Règim.

— El no-intervencionisme dels governs a Anglaterra i els Estats Units en el desenvolupament de la premsa sota els règims liberals dels segles XIX i XX.

2. Ritme avançat del liberalisme polític i econòmic

Exemples:

— Els primers canvis a Anglaterra com a origen d'un llarg procés d'evolució liberal i d'estabilitat institucional.

— La independència dels Estats Units d'Amèrica com a origen d'una societat democràtica més avançada que els països europeus.

3. Processos de crisi i revolució política

Exemples:

— La Revolució Francesa com a origen doctrinal de la llibertat de premsa i del periodisme polític contemporani.

— La Guerra de la Independència contra la invasió napoleònica com a primera oportunitat del lliure desenvolupament de la premsa a Espanya.

4. Desenvolupament econòmic i cultural

Exemples:

- Els canvis comercials, religiosos i polítics, com a origen del mercat de notícies manuscrites a Itàlia, en el segle xv.
- L'impuls cultural de la Il·lustració i l'impuls civil i administratiu de l'imperi napoleònic.
- Les grans ciutats industrials (Milà o Torí) com a centres alternatius de la premsa a Itàlia durant el segle xx.

5. Les relacions entre indústria i mitjans de comunicació

Exemples:

- La primera expansió de la impremta i dels periòdics a Alemanya des del segle v fins al xvii.
- La millora tècnica de la impremta a Anglaterra, França i els Estats Units en el segle xix.
- L'aparició del fotoperiodisme a Alemanya en el segle xix.
- El desenvolupament de la ràdio i de la televisió als Estats Units i a Anglaterra.

6. Influència internacional, colonial i imperial

Exemples:

- L'expansió del model francès de la Il·lustració en els segles xvii i xviii i de l'imperi napoleònic a l'inici del xix.
- El desenvolupament de la premsa en llengua castellana a Amèrica durant el segle xix.
- La substitució de la posició dominant de l'agència francesa de premsa Havas per la britànica Reuter, primer, i la nord-americana Associated Press, més tard.
- L'expansió dels models nord-americans del periodisme en el segle xx.

7. Estructures polítiques descentralitzades

Exemples:

- La fragmentació política territorial a Alemanya en els segles xvi i xvii i l'estructura federal en estats en el segle xx.
- L'expansió territorial i el sistema federal dels Estats Units des del segle xix.
- El desenvolupament de les capitals regionals a Espanya, França i Itàlia.

8. *No-intervenció governamental en la ràdio i la televisió*

Exemples:

- El model americà de desenvolupament privat de cadenes d'emissores i la regulació *antitrust*.
- Els models públics independents de ràdio i televisió a Anglaterra i Alemanya.

Factors de retard

1. Accions de governs oposades a l'esperit dels temps i a la naturalesa dels règims

Exemples:

- La passivitat i l'actitud negativa de la monarquia hispànica o de les autoritats britàniques colonials a Amèrica davant del desenvolupament de la premsa.
- L'intervencionisme restrictiu dels governs conservadors a Espanya durant els segles XIX i XX i dels règims totalitaris a Alemanya, Itàlia i Espanya durant el segle XX.

2. Obstacles al liberalisme polític i econòmic i al desenvolupament econòmic i cultural

Exemples:

- El retard de la premsa espanyola.
- El retard de la premsa italiana.
- El retard de la premsa alemanya en els segles XVIII i XIX.

3. Efectes de guerres i dictadures

Exemples:

- Les dues crisis de la premsa francesa a causa de la Primera i la Segona Guerra Mundial.
- La Guerra Civil i el franquisme a Espanya.
- El feixisme italià i el nazisme alemany.

Comparació entre França i Espanya

Des dels inicis del segle XVII fins a la segona meitat del segle XX, França ha estat el punt de referència per a la premsa espanyola. Només la influència de l'anomenat *periodisme moral* de *The Tatler* i *The Spectator* en el segle XVIII²⁶ i la referència de *The Times* al llarg del segle XIX²⁷ i la primera part del segle XX,²⁸ marca una relació especial amb els models anglesos. En comparació amb la tradició periodística francesa, els factors de retard en la tradició espanyola són més significatius que els de progrés. La influència en la fundació de la tradició periodística en les antigues colònies espanyoles d'Amèrica podria ser un factor de progrés, però a més de no haver estat encara motiu d'estudi aprofundit, no pot ser considerada com a part de l'evolució pròpia.

La comparació amb França, com a model més proper i influent, porta a comprovar l'existència d'alguns moments clars de retard en l'evolució espanyola, com els tres següents:

a) La tardana adopció dels models il·lustrats de gasetes informatives i periòdics literaris durant els segles XVII i XVIII.

b) L'absència d'una revolució liberal com la de 1789 i el parèntesi accidental derivat de la guerra popular contra la invasió napoleònica (1808-1814).

c) El desequilibri i la gran diferència de cronologies i ritmes entre els desenvolupaments polítics i econòmics respectius en els segles XIX i XX.

Malgrat que França i Espanya aprovin simultàniament les seves lleis d'impremta de l'estabilitat liberal —1881, 1883—, la premsa francesa ja havia tingut un desenvolupament industrial i de la difusió més alt que l'espanyola. Després, la influència de les dues guerres mundials afegeix nous elements de divergència. Les diferències més significatives entre els dos processos són en la creació de les agències de notícies i en les xifres de difusió dels periòdics. La principal agència espanyola —Fabra, 1876— sempre depengué de la francesa —Havas, 1835—, que tingué el control exclusiu de l'ampli mercat americà de llengua castellana. El fenomen de la saturació de la premsa francesa en vigílies de la Primera Guerra Mundial, amb un mercat diari de deu milions d'exemplars

26. María Dolores SÁIZ (1983), *Historia del periodismo en España, I: Los orígenes: El siglo XVIII*, Madrid, Alianza Universidad, p. 148-182.

27. Els periòdics del primer exili liberal foren publicats a Londres (1808-1820 i 1823-1833) i el primer projecte d'un gran diari modern, *El Español* (1835-1837), per Andrés Borrego, fou directament inspirat en *The Times*. Vegeu María Cruz SEOANE (1987), *Historia del periodismo en España, 2: El siglo XIX*, Madrid, Alianza Universidad, p. 55-62, 123-126 i 152-154.

28. El diari espanyol més influent durant el primer terç del segle XX, *El Sol* (1917-1936), per Nicolás María URGOITI, fou inspirat també en *The Times*. Vegeu Mercedes CABRERA (1994), *La industria, la prensa y la política: Nicolás María de Urgoiti (1869-1951)*, Madrid, Alianza Editorial, p. 87-96.

no és proporcional a un mercat espanyol amb només 1.200.000 exemplars.²⁹

La recerca sobre els orígens i el primer desenvolupament de la premsa espanyola —des de les gasetes (1641-1661) fins als inicis del període més llarg de llibertat de premsa (1837)— és la part més ben estudiada i coneguda. Per raons de proximitat, el segle XX és objecte de gran atenció investigadora —sobretot la Segona República, la Guerra Civil i el franquisme, més que no pas el primer terç, el moment més important de la transformació industrial—, però el segle XIX continua sent el menys conegut i estudiat, com en la història política i social. Caldria dedicar una atenció major i més profunda a la recerca dels processos interns del periodisme durant el període 1837-1936, una intensa i completa centúria de periodisme liberal.

Una investigació més a fons dels anys centrals del segle XIX i l'establiment d'una interpretació àmplia dels cents anys de continuïtat liberal entre la mort de Ferran VII (1833) i la Guerra Civil (1936-1939) permetrien proposar per a Espanya idees qualitatives de recerca com les que Sloan ha formulat per al periodisme nord-americà. Algunes propostes de recerca en aquest sentit podrien incloure:

a) Moments d'ampliació i democratització del mercat periodístic, en comparació amb la reducció dels preus dels diaris a França (1835 i 1865), els Estats Units (1833 i 1895) i Anglaterra (1856 i 1894).

b) Introducció i generalització dels avenços en la impressió mecànica i industrial i la composició tipogràfica, amb relació al creixement de la difusió.

c) Fundació d'empreses periodístiques, en relació amb interessos polítics i industrials.

d) Fundació de corporacions professionals de periodistes, recepció de nous elements de valors i cultura professionals i pràctiques públiques i privades de corrupció.

e) Relació entre la premsa nacional/general i territorial, mercat general i mercats especialitzats.

Per altra banda, un esquema històric dels orígens i de la construcció de la professió de periodista, com el proposat per Christian Delporte³⁰ a França entre 1880 i 1950 és difícil d'aplicar a Espanya. No sols per causa del trencament del franquisme, entre 1939 i 1978, sinó també pel primer retard en l'aparició de les figures professionals en el periodisme espanyol. D'acord amb García Nieto, entre 1895 i 1910 els pe-

29. María Dolores SAÍZ i María Cruz SEOANE (1996), *Historia del periodismo en España*, 3: *El siglo XX: 1898-1936*, p. 29-32.

30. Vegeu nota núm. 23.

riodistes de Barcelona encara eren lluny de ser considerats *professionals*.³¹

Un tret característic de la premsa francesa són els efectes successius de les dues guerres mundials: la profunda crisi de credibilitat a causa de la censura —l'odiada Anastàsia—, el *bourrage de crâne* —rentat de cervell—³² entre 1914 i 1918 i, especialment, la depuració del col·laboracionisme de 1945, amb el resultat d'una refundació de la premsa francesa. Els efectes negatius d'ambdues guerres foren més dèbils en la premsa britànica i, sense elements traumàtics, la seva repercussió en la premsa nord-americana fou fins i tot positiva. Addicionalment, la ràdio rebé un gran impuls amb el rol extraordinari jugat per la BBC.

Espanya va ser un estat neutral en ambdues guerres mundials, però en circumstàncies diferents. L'efecte positiu en l'economia de la neutralitat de 1914-1918 va tenir el contrapunt de seriosos problemes per a una premsa en expansió pel creixement del preu del paper. La neutralitat de 1939-1945 fou just després d'acabada la Guerra Civil, els dies abans de la qual la difusió de la premsa havia arribat a tres milions d'exemplars, tres vegades la de vint anys abans.³³ La Guerra Civil retardà el procés evolutiu dels periòdics i obrí un llarg parèntesi de quaranta anys (1939-1978) sota una llei feixista imposada durant la Guerra Civil (1938) i no abolida fins més d'un quart de segle després per una nova llei autoritària (1966). La censura prèvia va ser suprimida, però el franquisme mantingué, fins al final, un estricte control governamental sobre periòdics, empreses i periodistes.³⁴

Des dels darrers anys setanta, França ja no ha estat el punt de referència del periodisme espanyol. Tot i que *Le Monde* ha inspirat alguns projectes periodístics, com a prototipus singular d'independència com a diari propietat dels periodistes, la influència del periodisme angloamericà —nord-americà, en especial— ha esdevingut dominant, a causa del cinema, els models televisius i la formació universitària dels joves periodistes.³⁵ Els models polítics i literaris de la premsa francesa han estat reemplaçats pels models angloamericans, basats en la separació de fets i comentaris i el predomini del reportatge i les «històries» sobre la crònica.

31. Vegeu nota núm. 24.

32. P. ALBERT (1990), p. 93-98.

33. Vegeu nota núm. 29.

34. Jaume GUILLAMET (2002), «Factores de progreso y atraso en la evolución histórica del periodismo. El franquismo», a Juan Antonio García Galindo, Juan Francisco Gutiérrez Lozano i Inmaculada Sánchez Alarcón (ed.), *La comunicación social bajo el franquismo*, Màlaga, Asociación de Historiadores de la Comunicación i Diputación Provincial de Málaga, p. 585-595. Vegeu també Carlos BARRERA (1995), *Periodismo y franquismo*, Pamplona, Eiunsa, i Jaume GUILLAMET (1996), *Premsa, franquisme i autonomia*, Barcelona, Flor del Viento.

35. La primera escola de periodisme creada a Espanya pel diari catòlic *El Debate*, el 1926, s'inspirà directament en la de la Universitat de Colúmbia de Nova York. Durant el franquisme existí una escola oficial de periodisme i una escola catòlica, inspirada en l'anterior, fins a l'any 1971, quan foren creades les facultats universitàries en periodisme. La bibliografia acadèmica és d'inspiració principalment nord-americana.

La fi de la dictadura i l'aprovació de la Constitució democràtica de 1978 crearen una nova situació en la qual la premsa espanyola va poder fer front amb singular capacitat als nous reptes econòmics i tecnològics.³⁶ La privatització de l'antiga premsa del Movimiento —una xarxa pública i política sense precedents a Europa, només comparable a la de la Unió Soviètica— i la crisi de la premsa privada renovada els anys seixanta i setanta permeteren afrontar el canvi cap a la impremta electrònica de manera més ràpida i fàcil que en altres països. La comparació amb França presenta algunes novetats significatives: el final de la dependència en agències de notícies —EFE ha obert una influència espanyola en el mercat americà— i una nova relació en l'estructura territorial i la difusió de la premsa.

Durant els anys trenta, França tenia una circulació relativa de 261 exemplars per cada mil habitants, dues vegades els 127 estimats per a Espanya, abans de la caiguda d'aquesta xifra a causa de la Guerra Civil i del franquisme.³⁷ El 1998, França havia caigut fins als 145,7 exemplars per cada mil habitants, mentre que les xifres al sud d'Europa eren de 105,5 a Espanya, 104 a Itàlia, 67,8 a Portugal i 64,1 a Grècia, totes per sota de la mitjana de la Unió Europea, 217,6.³⁸ La caiguda dels diaris de París, davant l'auge de la premsa regional francesa, contrasta amb la capacitat dels diaris de Madrid d'adoptar estructures territorials per resistir la competència de la creixent premsa regional espanyola.³⁹

La situació actual de la premsa espanyola és d'una renovació general de les empreses editores, només comparable històricament a França, Alemanya i Itàlia, però sense les depuracions que hi va haver en aquests països al final de la Segona Guerra Mundial. El sistema espanyol de mitjans de comunicació ofereix un perfil propi, amb una estructura no centralitzada que reconeix les nacionalitats històriques de Catalunya, Euskadi i Galícia, incloses en un sistema autonòmic de tendència federal amb catorze regions autònomes més. La premsa s'hi desenvolupa d'acord amb les lleis del mercat i de la iniciativa privada, però la ràdio i la televisió mantenen també xarxes públiques a escala

36. J. GUILLAMET (1996), «El segundo cambio de la prensa española», Leeds (Regne Unit), Leeds Iberian Papers, p. 121-201; (2001), «Spain: Media along with democracy», a *Exit from censorship: The Media's Role In The Post-Dictatorial Transitions*, Tirana (Albània), EJTA-European Commission-Soros Foundation, p. 7-12; (2002), «El periodismo en la transición del franquismo a la democracia. Factores políticos, económicos y profesionales», a *V Encuentro de la Asociación de Historiadores de la Comunicación*, Palma de Mallorca, Universitat de les Illes Balears, en premsa.

37. P. ALBERT (1990), p. 45 i 144; M. D. SÁIZ, i M. C. SEOANE (1996), p. 29-32.

38. Bernardo DÍAZ NOSTY (2000), *Informe anual de la comunicación, 1999-2000: Estado y tendencias de los medios en España*, Barcelona, Grupo Zeta, p. 63-69.

39. B. DÍAZ NOSTY (2000), p. 59-168; Jaume GUILLAMET (1991), *La circulació de la premsa Catalunya-Espanya: Difusió inter-territorial*, Barcelona, Generalitat de Catalunya; (1997), «Prensa general vs. Prensa territorial. El caso catalán», a *Estudios de Periodística*, núm. 6, p. 215-226.

estatal i de les principals autonomies. La tradicional comparació d'Espanya amb França, vàlida fins els anys 1970, ha estat reemplaçada per una nova anàlisi en un context de concentració empresarial i d'economia global.